

VETTENBURG, N. (2009) Maatschappelijke dienstverlening aan justitiabelen. Reflectie over de spanning emancipatie-beheersing in het forensisch welzijnswerk. In: BRUGGEMAN, W., DE WREE, E., GOETHALS, J., PONSAERS, P., VAN CALSTER, P., VANDER BEKEN, T. & VERMEULEN, G. *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*. Antwerpen/Apeldoorn, Maklu. (392-414).

WALGRAVE, L. (1980). *De bescherming voorbij. Ontwerp voor een emanciperende jeugdcriminologie*. Antwerpen: Kluwer

Welzijn & Justitie (s.d.). *Samenwerkingsakkoord over de begeleiding en behandeling van seksuele delinquenten*. Geraadpleegd op 10 januari 2010 op <http://wvg.vlaanderen.be/welzijnjustitie/seksdel/decreet.htm>

MAATSCHAPPELIJKE DIENSTVERLENING IN DETENTIE

Om haar vijfjarig bestaan te vieren, organiseerde de vzw De Rode Antraciet op 29 oktober 2009 een symposium met als titel 'De Gevangenis van de 21ste Eeuw'. De vzw De Rode Antraciet staat voor cultuur en vormingswerk met mensen die met justitie te maken krijgen. Het grootste deel van hun inzet gaat naar mensen die in de Vlaamse gevangenissen opgesloten zitten. Daarnaast formuleren zij een aanbod naar de medewerkers van deze gevangenissen. 150 jaar na Ducpetiaux' visie op straffen met zijn architecturale vertaling zijn de visies op straffen en detentie gewijzigd. Naar aanleiding van het toen nog komende (en mogelijk nu aanwezige) groot 'Masterplan' gericht op een gevangenisinfrastructuur in humane omstandigheden, wierp dit symposium een blik naar de toekomst. Zoals de ondertitel van dit symposium helder opwierp: 'Nieuwe tijden vergen nieuwe gevangenissen'. De centrale vraagstelling richtte zich op de wijze waarop gevangenissen van de toekomst zich naar infrastructuur moesten verhouden met de in de basiswet 'gevangeniswetten en rechtspositie van gedetineerden'¹ opgenomen doelen bij de vrijheidsberoving als re-integratie, rehabilitatie, herstel en beperking van detentieschade. In deze korte bijdrage bespreken we enkele reflecties van het symposium. Daar-

naast formuleren we vanuit het concept van maatschappelijke dienstverlening enkele bedenkingen en vragen bij deze reflecties.

Rechtsburgerschap en infrastructuur

Op dit symposium was duidelijk een rode draad terug te vinden bij sprekers als prof. dr. Sonja Snacken (VUB), dhr. Luc Stas (kabinet Minister van Justitie), dhr. Serge Roman (gevangenisdirecteur), dhr. Leo Van Garsse (Ugent) en mevr. Gerda van der Plas (adjunct-kabinetschef Leefmilieu, Natuur en Cultuur). Gevangenisinfrastructuur heeft een grote invloed op de (on)mogelijkheden om een penitentiare visie in de dagdagelijkse praktijk te realiseren. De infrastructurale vertaling van de basiswet veronderstelt de verdere uitbouw en terbeschikkingstelling van een geïntegreerd geheel van voorzieningen vanuit de gemeenschappen en gewesten. Naar infrastructuur, zo werd benadrukt op het symposium, staat het Belgische gevangeniswezen voor belangrijke ontwikkelingen die van rechtstreeks belang zijn voor de verdere implementatie van het strategische plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden².

Binnen de huidige detentiecontext staat het waarborgen van het recht op maatschappelijke dienstverlening voor gedetineerden onder infrastructurale druk. De door de sprekers aangehaalde moeilijkheden, tekorten en mogelijkheden op het vlak van infrastructuur en architectuur vinden we ook terug in een amalgaam aan documenten, onderzoeksrapporten en literatuur. Zo onderstrepen externe evaluaties van de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden³ twee pijnpunten. Ten eerste bemoeilijkt de verouderde infrastructuur het waarborgen en het effectief laten uitvoeren van de fundamentele (grond)rechten van de gedetineerde. Ten tweede is de huidige gevangenisinfrastructuur niet geschikt om de hulp- en dienstverlening aan gedetineerden kwalitatief en effi-

² Hierna strategisch plan.

³ H. TOURNEL en S. SNACKEN, *Vorming, opleiding en arbeidstoeleiding in zeven Vlaamse gevangenissen*, Brussel, Vrije Universiteit Brussel en Koning Boudewijnsstichting, 2008, 158p; A. HELLEMANS, I. AERTSEN en J. GOETHALS, *Externe evaluatie strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden*, Leuven, 2008, 187p.

¹ Hierna basiswet.

cient te laten verlopen. Naast deze twee pijnpunten zien we voor de Vlaamse Gemeenschap naar de verdere uitwerking van de hulp- en dienstverlening ook nog een andere uitdaging. De notie 'rechtsburgerschap' in het strategisch plan veronderstelt meer dan de loutere psycho-sociale hulpverlening. Allerhande voorzieningen in de sectoren van welzijn, gezondheid, cultuur, onderwijs, sport, werkgelegenheid, enzovoort hebben een plaats in de gevangenis. Zoals aangehaald op dit symposium houdt deze inclusief-maatschappelijke benadering een appel in naar alle Vlaamse departementen om verantwoordelijkheid naar deze doelgroep op te nemen. Dit veronderstelt, zoals Snacken (VUB) aanhaalde op het symposium, voor justitie dat hiervoor voldoende en adequate infrastructuur moet aangeboden worden.

Essentiële vraagstelling

De vraag blijft natuurlijk wat, in een gevangenis van de 21ste eeuw, de essentie is van het recht op maatschappelijke dienstverlening. Van Garsse (Ugent) stelde op het symposium dat de gevangenis van de 21ste eeuw als werkplaats moet fungeren naar het ogenblik van de invrijheidstelling toe. Hij voegde toe dat de gevangenis in haar agogische opdracht zich niet enkel dient te richten op de gedetineerde, maar ook op zijn naastbestaanden en slachtoffers, alsook op de ruimere samenleving in diens verantwoordelijkheid welzijn en menselijke waardigheid te bevorderen. Het recht op maatschappelijke dienstverlening is in dit licht de mogelijkheid in hoofde van gedetineerde, slachtoffers en hun naastbestaanden om beroep te doen op maatschappelijke ondersteuning om de door het delict en detentie ontstane probleemsituatie te verwerken en te boven te komen.

Belangrijk hierbij is de nuance dat Van Garsse's (Ugent) agogische project niet verward mag worden met een welzijnswerk als instrument ter realisatie van een 'pedagogisch⁴' project in de gevangenis. Problematisch bij dit 'pedago-

gisch' project is het laten samenvallen van het belang van de gedetineerde met specifieke belangen van de samenleving als recidivevermijding of -vermindering, controle en beveiliging. De zogenaamde behoeften van de gedetineerde worden vastgesteld aan de hand van bestaande afwijkingen die leidden tot het criminele gedrag. Behoeften van de gedetineerde worden gedefinieerd los van zijn concrete individuele probleemsituatie. Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden binnen deze benadering richt zich op zorginterventies met als doel deze vooropgestelde behoeften te remediëren. Niet alleen gaan welzijnsinterventies zich positioneren in het verlengde van de door justitie bepaalde doelen. Welzijnswerkers en justitiële actoren gaan zichzelf afwisselend inzetten in het interveniëren bij eerder gedefinieerde behoeften van de gedetineerde.

De uitwerking van een dergelijk pedagogisch project staat tegenover een concept van maatschappelijke dienstverlening dat vanuit een structurele benadering voorziet in een gedifferentieerd aanbod van maatschappelijke ondersteuning waarop elke gedetineerde een beroep kan doen. Welzijnsinterventies richten zich naar de gedetineerde als medesubject in de hulpverlening. Welzijnswerkers ondersteunen de gedetineerde in het vinden van een werkbare spanning tussen zijn individuele aspiraties en maatschappelijke verwachtingen. Hulpverleners hebben aandacht voor de wijze waarop de gedetineerde zelf zijn eigen situatie en behoeften (kan) zie(n)t en mogelijke strategieën kan ontwikkelen. Dit veronderstelt dat in de gevangenis de nodige openheid bestaat om deze structurele benadering in de kijck naar en het definiëren van sociale problemen en behoeften van de gedetineerde mogelijk te maken.

Bij de vraag naar wat, in een gevangenis van de 21ste eeuw, de essentie is van het recht op maatschappelijke dienstverlening, staan we nog steeds midden deze spanning. Deze spanningsverhouding in de kijck naar en het definiëren van sociale problemen en behoeften van de gedetineerde zal ook in de uitwerking van het aanbod hulp- en dienstverlening aan gedetineerden in huidige en nieuwe tijden, aanwezig blijven. Net om die reden is een verdere explicitering van het

4 M. BOUVIERNE-DE BIE en K. RAES, 'Forensisch welzijnswerk en het recht op maatschappelijke dienstverlening', in M. BOUVIERNE-DE BIE, K. KLOECK, R. ROOSE en J. VANACKER (eds.), *Handboek Forensisch Welzijnswerk*, Gent, Academia Press, 2002, 677-699.

concept van maatschappelijke dienstverlening binnen het welzijnswerk noodzakelijk.

Samenwerking en probleemdefiniëring

De uitbouw van de samenwerking tussen de Vlaamse Gemeenschap en Justitie kreeg in de uiteenzettingen van Sonja Snacken (VUB), Luc Stas (kabinet Minister van Justitie) en Gerda van der Plas (adjunct-kabinetschef Leefmilieu, Natuur en Cultuur) een plaats. Snacken (VUB) gaf hierin een interessante voorzet. Haar aanbeveling voor de gevangenis van de 21ste eeuw hield in gevangenissen onder gemengd bestuur te plaatsen van zowel justitie als de gemeenschappen en gewesten. Op die manier kunnen de doelstellingen bij de vrijheidsberoving, zoals vastgelegd in de basiswet, maximaal waargemaakt worden. Ook andere sprekers verwezen expliciet of impliciet naar mogelijke richtingen in de verdere uitbouw van deze samenwerking tussen justitie en de gemeenschappen en gewesten. Echter, twee aandachtspunten eigen aan een samenwerking tussen beide overheden in een detentiecontext nemen we in ogenschouw.

Ten eerste. Bestaande en toekomstige samenwerkingsakkoorden voor de gevangenis van de 21ste eeuw kunnen op een verschillende wijze gelezen, geïnterpreteerd en gebruikt worden. Begrippen als responsabilisering, activering, emancipatie, participatie en integratie, die terug te vinden zijn in het gezamenlijk bijkomend implementatieplan van de Vlaamse Gemeenschap-Justitie⁵, kunnen op diverse wijzen inhoud krijgen. Wanneer deze begrippen geoperationaliseerd worden, zijn zij onderhevig aan bovengeschetste spanningsverhouding in het welzijnswerk. Ook een begrip als participatie, dat zijn oorsprong vindt in een structurele benadering van sociale problemen en binnen het concept van maatschappelijke dienstverlening, is niet immuun voor deze spanningsverhouding⁶.

Daarenboven is de wijze van inhoud geven en vertalen van deze begrippen binnen de detentiecontext ook onderhevig aan alle aanwezige rationaliteiten en systemen. Snacken (VUB) en Van Garsse (Ugent) benadrukten op het symposium het grote aantal belanghebbenden, en hun soms conflicterende of tegenstrijdige belangen, van de gevangenis als instituut binnen de strafuitvoering.

Ten tweede. Op dit symposium werd de optimalisering van de samenwerking tussen welzijn en justitie in de detentiecontext ook naar voren geschoven als mogelijke motor om de opsluiting op zich in nieuwe, meer humaniserende en emanciperende, richting te sturen. Echter, vanuit het werk van de Franse filosoof Michel Foucault kunnen we hierbij twee bedenkingen en bijhorende vragen formuleren. Vooreerst stelt Foucault dat het gevangenisinstituut *tegenover degenen die haar willen veranderen haar ingeboren inertie stelt. (...) Het is de gevangenis met al haar buitengerechtigde bepalingen, verbindingen en effecten die zich verzet*⁷. We kunnen ons de vraag stellen in welke mate de verdere samenwerking tussen justitie en welzijn kan weerstaan aan deze ingeboren inertie? Of anders, op welke wijze zou een concept van maatschappelijke dienstverlening in spanning staan met deze ingeboren inertie van het gevangenisinstituut? Daarenboven stelt Foucault dat *de hervorming van de gevangenis bijna even oud is als de gevangenis zelf: ze is als het ware haar programma*⁸. Voor Foucault betekent dit in de eerste plaats dat van bij het begin over de detentiecontext discours ontstonden om deze te veranderen. Daarnaast geeft hij aan dat de voor hem monotone kritieken op de gevangenis naar

5 Vlaamse Overheid en FOD Justitie, DG UVSM, *Gezamenlijk bijkomend implementatieplan Vlaamse Gemeenschap - Justitie betreffende het Vlaamse Strategische Plan 'Hulp en Dienstverlening aan Gedetineerden'*, 15 januari 2007.

6 B. CLAES, 'Als een hamer je enige gereedschap is, lijkt elk probleem op een spijker', in W. BRUGGEMAN, E. DE WREE, J. GOETHALS, P. PONSAAERS, P. VAN CALSTER, T. VANDER BEKEN en G. VERMEULEN, *Van Pionier tot Onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*, Antwerpen/Apeldoorn, Maklu, 2009, 422-440.

7 M. FOUCAULT, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij, 1989, 426.

8 M. FOUCAULT, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, 321.

eenzelfde antwoord leiden. *De principes van de penitenciaire techniek blijven onverkort gehandhaafd*⁹. De doorheen de jaren schijnbaar hervormende initiatieven zijn voor Foucault in die mate met de gevangenis verbonden dat ze niet alleen een onderdeel maar één van de voorwaarden van haar functioneren vormt. We kunnen ons de vraag stellen in welke mate het recht op maatschappelijke dienstverlening weerstand kan bieden tegen deze inherente penitenciaire techniek? Hoe kan het aanbod aan maatschappelijke dienstverlening vermijden ingekapseld of geïnstrumentaliseerd te worden? Op welke manier kan voorkomen worden dat maatschappelijke dienstverlening Foucault's *theorie van de gevangenis*, zijn bestaan, noodzaak en functioneren, zou herbevestigen?

Bart Claes*

9 M. FOUCAULT, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, 373.

* Wetenschappelijk medewerker (FWO), vakgroep Criminologie, Faculteit Recht en Criminologie, Vrije Universiteit Brussel (VUB) (bart.claes@vub.ac.be)